ADRIAN CHIRCU

# SUBSTANTIVELE LATINEŞTI ÎN *-TŪRA* ŞI ECHIVALAREA LOR ÎN LIMBA ROMÂNĂ VECHE. OBSERVAȚII ASUPRA *DICTIONES LATINAE CUM VALACHICA INTERPRETATIONE*

„*Filologul aplecat asupra monumentelor culturii scrise pare să se înrudească în multe privințe cu arheologul*” (Pavel 2012, p. 7).

## 0. PRELIMINARII

**0.1.** În ultimele trei decenii, au fost editate numeroase scrieri vechi, reprezentative pentru cultura română, care ne ajută nu numai să înțelegem aspecte de ordin cultural şi istoric, ci şi să reperăm anumite particularități de ordin filologic ori lingvistic (Dimitrescu 1995, p. 20). În fapt, aceste texte care, în zilele noastre, sunt scoase la lumină în veşminte noi „nu sunt nişte relicve amorfe, îngropate de vreme, ci închid în sine argumente irefutabile ale devenirii unei literaturi, ca şi ale eclozi-unii limbii literare” (Pavel 2012, p. 7).

Astfel, specialiştii interesați de starea limbii de odinioară au prilejul să descopere cuvinte inedite şi sensuri arhaice, să observe funcționarea mijloacelor interne de îmbogățire a vocabularului sau să identifice vechi stadii ale unor forme gramaticale.

**0.2.** Ținând cont de aceste considerații preliminare asupra textelor din vremi trecute şi a limbii conținute în filele lor, ne propunem să continuăm un demers început în urmă cu un an (Chircu 2019a, Chircu 2019b) şi să ilustrăm anumite particularități de ordin lexical, privitoare la echivalarea în limba română a substantivelor latineşti în *-tura* (*-sura*, *-ura*), iar, pe de altă parte, să evidențiem câteva ipostaze ale dinamicii lexicale nominale din limba veche.

**0.3.** În sprijinul demersului nostru, precum în studiile deja menționate, am făcut apel la una dintre lucrările lexicografice majore elaborate în Evul Mediu, şi anumela *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*[1], redactată de către cărturarul braşovean Teodor Corbea, personalitate marcantă a vieții intelectuale de la cumpăna veacurilor al XVII-lea şi al XVIII-lea (Gherman 2010, p. 32).

Premisa investigativă de la care am plecat a fost că doar o analiză atentă şi detaliată a fiecărei scrieri vechi, din varii perspective, poate surprinde, chiar şi secvențial, momente din devenirea lexicului unei limbi.

[1] O abordare similară a unor aspecte prezente în două dintre dicționarele datând din veacul al XVII-lea realizează şi Emanuela Timotin (2013).

*DACOROMANIA, serie nouă, XXVI, 2021, nr. 2, Cluj-Napoca, p. 135–147*

## 1. UN DICȚIONAR FĂRĂ EGAL ÎN EVUL MEDIU ROMÂNESC

**1.1.** În perioada precizată, Teodor Corbea întocmeşte un amplu dicționar enciclopedic bilingv (latin-român), în ale cărui coloane tălmăceşte în limba română un număr important de cuvinte latineşti (peste 37200; DLVI 2001, p. IX). Este greu de precizat cu exactitate cum s-a făcut selectarea acestora, însă presupunem că a primat criteriul uzului. Scopul realizării acestei lucrări lexicografice nu putea fi decât facilitarea accesului românilor la cunoştințele vehiculate în Occident prin intermediul limbii latine, care începea să cunoască şi la noi (mai ales în Transilvania) o largă întrebuințare.

**1.1.1.** Demersul cărturăresc al lui Teodor Corbea nu este unul inedit în epoca sa, fiindcă au mai fost elaborate şi alte lucrări similare în partea răsăriteană a Europei (în sfera de influență a catolicismului şi a Reformei), unde oamenii luminați se arătau tot mai mult interesați de domenii care nu le reținuseră atenția până atunci. Lucrările lexicografice îi puteau ajuta pe aceştia din urmă, dar nu numai, să înțeleagă numeroase aspecte de ordin istoric, religios, ştiințific, pedagogic etc.

**1.1.2.** În ceea ce priveşte situația de la noi, în Transilvania şi în Banat, apăreau sub impulsul orientărilor religioase amintite câteva dicționare bilingve (DVL, ILV) sau trilingve (LM[2]), în care erau echivalate cuvinte latineşti sau româneşti. Rolul acestor lucrări lexicografice era, cum am menționat deja, de a facilita înțelegerea adecvată a feluritelor texte scrise în latină sau în română şi de a asigura o comunicare eficientă, atât scrisă, cât şi orală, în diferite contexte.

**1.1.3.** Asupra locului şi a rolului acestor dicționare în cultura română, s-au exprimat, deopotrivă, atât istoricii, cât şi oamenii de litere. Cei dintâi au subliniat faptul că elaborarea de „dicționare bilingve şi multilingve, în cadrul cărora lexicul limbii române este echivalat cu lexicul limbii latine în special, contribuie la constituirea unui amplu dialog intercultural european" (IT II 2008, p. 326) şi că „activitatea lexicografică constituie un capitol distinct în cultura umanistă românească de sorginte ştiințifică din Transilvania secolului al XVII-lea" (IR V 2012, p. 929).

**1.2.** De asemenea, în urma parcurgerii tezaurului *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, lingviştii şi filologii diacronişti au constatat că acesta diferă de celelalte din epocă, având a face cu o lucrare enciclopedică complexă de mari dimensiuni. Dintre cei care s-au aplecat asupra bogatului inventar lexical integrat în dicționar, trebuie menționați Grigore Crețu (1905), Mircea Seche (1966), Alin Mihai Gherman (2000−2001, 2004a, 2004b, 2010, 2014), Gh. Chivu (2019), cu toții relevându-i meritele incontestabile.

**1.2.1.** Aşa cum este de aşteptat, cea mai profundă exegeză a dicționarului o datorăm lui (Alin) Mihai Gherman, editorul lucrării, care remarca, în urmă cu douăzeci de ani, că lexiconul lui Corbea rămâne „o sursă pentru cercetarea istoriei

[2] Pentru mai multe detalii privitoare la primele noastre dicționare, a se vedea articolele scrise de către B. Kelemen (1962, p. 89–92) şi de către Levente Nagy (2000–2001, p. 251–262).

limbii române şi, prin caracterul ei enciclopedic, o sursă inestimabilă pentru studierea orizontului cultural românesc în epoca lui Constantin Brâncoveanu" (2000−2001, p. 161).

Filologul clujean consideră că învățatul ardelean trebuie perceput ca una dintre „piesele esențiale în definirea umanismului românesc, de care s-a făcut abstracție până acum. Iar, sub raportul bogăției lexicale, suntem convinşi (cu toată modestia) că oferim cercetării lingvistice cel mai amplu inventar lexical al limbii româneşti vechi" (Gherman 2004a, p. 96). Acelaşi autor susține că lexiconul lui Corbea se dovedeşte a fi „cea mai mare şi ştiințifică lucrare lexicografică a culturii noastre vechi, o operă care denotă un excelent nivel cărturăresc, comparabil cu cel al contemporanilor săi, Stolnicul Constantin Cantacuzino şi Dimitrie Cantemir" (Gherman 2010, p. 32) sau că aceasta este „prima lucrare lexicografică ştiințifică din cultura noastră" (Gherman 2004b, p. 54).

**1.2.2.** Bun cunoscător al scrisului vechi românesc şi, implicit, al tezaurului lexical corbean, Gh. Chivu (2019, p. 89)apreciază, la rându-i, că dicționarul reprezintă „expresia unei marcate nevoi culturale, resimțite în spațiul românesc la cumpăna veacurilor al XVII-lea şi al XVIII-lea".

**1.2.3.** Dincolo de evidențierea interesului în epocă pentru o astfel de întreprindere cărturărească şi de relevarea particularităților structurale ale dicționarului ori a semnificației sale pentru cultura medievală românească şi est-europeană, trebuie semnalată şi sursa primară a acestui *vorbar* bilingv, care nu este alta decât *Dictionarvm latinovngaricvm opus novum et hactenvus nvsqvam editvum; Item vice versa: dictionarivm vngaricolatinvm, in quo praeter dictionvm vngaricvm interpretationem latinam* (DLU), apărut în 1604 la Nürenberg şi alcătuit de episcopul reformat maghiar de Cluj Albert Szenci Molnár (Benkő 1984, p. 24). Probabil că Teodor Corbea a avut la îndemână o ediție ulterioară, şi anume cea din 1611 (Nagy 2000−2001, p. 252).

**1.2.4.** Modelul dicționarului lui Teodor Corbea trebuie să fi fost acesta, fapt dovedit şi de informațiile privitoare la Albert Szenci Molnár, rămase în coloanele dicționarului, pe care Teodor Corbea omite să le îndepărteze: „**Argentina**[3] et **Argentoratum**: tare oraş al Țării Nemțeşti lângă apa Rhenus, în țânutul Alsației. Acolo ca acela înalt turn iaste şi biserică împrâmşețată, cât în Europa altă biserică sau turn aseamine acestora nu iaste. Iaste iarăş acolo o academie vestită, în care de demult mulți înțelepți s-au învățat, unde şi eu, care această carte am scris (adecă *Albertus Molnaru*) trei ani şi jumătate am lăcuit în vreamea copilăriei." (DLVI 2001, p. 53); **Altorsium, g.n.** orăşăl în țânutul domnilor norimbergheani, în care acest noriberghean svat cinsteş bogată academie au zidit în numărul anilor 1575**,** unde acest Lixicon l-au scris *Albertus Molnar* în numărul anilor 1603 (DLVI 2001, p. 33).

[3] Albert Szenci Molnár se referă la oraşul Strasbourg (azi în Franța), a cărui glosare este printre cele mai întinse din dicționar. Teodor Corbea preia modelul oferit de Albert Szenci Molnár, pentru a explica acest toponim.

Întocmai se întâmplă şi cu Teodor Corbea care strecoară voit în dicţionar informaţii care-l privesc şi care confirmă că el este autorul acestei lucrări inedite: „**Theodorus, g.m.** nume de bărbaţi de obşte; **item**: numele acestui de pă urmă, care această carte de pă letenie şi ungurie o au tălmăcit rumâneaşte" (DLVI 2001, p. 513) sau „La tălmăcirea acestui lixicon ostenitu-s-au din plata părintelui Mitrofan, episcopul de Buzău, Todor Corbea sân iermonah Ioasaf din Braşov" (DLVI 2001, p. 557).

**1.2.5.** În ciuda faptului că, în structurarea informaţiei, a avut ca reper dicţionarul lui Albert Szenci Molnár, Teodor Corbea nu a preluat informaţia *tale quale*, ci a reorganizat-o, a îmbogăţit-o sau a nuanţat-o. Aceste aspecte pot fi uşor observate prin compararea intrărilor de dicţionar, care sugerează că nu e vorba despre o simplă traducere, ci despre „o atitudine creatoare", ilustrată atât prin „eliminarea unor articole, cât şi prin selectarea unor valori semantice care să fie echivalate în româneşte" (Gherman 2010, p. 67). Adăugirile operate de către Corbea au fost făcute cu scopul de a putea fi înţelese mai bine anumite cuvinte. Pentru aceasta, autorul adaugă „explicaţii şi semnificaţii, făcând comentarii, dar, mai ales, creând, într-o limbă ce s-a dorit a fi bogată şi nuanţată, un echivalent cât mai bun al părţii latineşti, nu o copie literală a componentei maghiare din *Dictionarium Latino-Ungaricum*" (Chivu 2019, p. 89−90).

## 2. SUFIXUL -*TŪRA* DE LA LATINĂ LA LIMBILE ROMANICE

**2.1.** Reperele istorice, culturale şi filologice oferite în preliminariile acestei investigaţii au avut un rol de familiarizare cu această veche scriere românească supusă analizei lexicale anunţate de titlu. Prin urmare, ne propunem să urmărim modalităţile de echivalare lexicală la care Teodor Corbea face apel, spre a reda în limba română derivatele latineşti în *-tura* (*-sura*, *-ura*), fie că este vorba despre substantive abstracte (cel mai adesea), fie că este vorba despre substantive concrete (rareori).

**2.2.** Selectarea acestor derivate pentru cercetarea de faţă nu s-a făcut întâmplător, întrucât prezenţa lor este semnificativă. În latină, sufixul în chestiune se ataşa în general unor baze derivative verbale, ducând la apariţia unor derivate (deverbale).

**2.2.1**. În ceea ce priveşte originea acestui sufix, E. Benveniste susţine că sufixarea cu -(*t*)*ura* are la bază substantive în *-tu-*, aspect dovedit de legătura dintre *-tus* şi *-tura*, sugerată de „l'existence de la double forme pour tous les dérivés anciens. [...] Pour le sens, il y a un rapport étroit entre les deux: *-tus* indique une disposition, une capacité; *-tura* l'excercice de cette disposition ou capacité. [...] Les abstraits en *-tura* sont d'abord formés sur des verbes de sens «neutre», intransitifs ou médio-passifs; quand ils procèdent des verbes transitifs, ils ont un sens passif. [...] Dans l'emploi de ces mots, se montre une préférence pour l'accusatif ou l'ablatif pour marquer le but ou la cause. Ces propositions situent *-tura* dans le prolongement de *-tus* [...] la formation en *-tura* indique la mise en pratique d'une capacité ou la profession qui y correspond" (Benveniste 1948, p. 101–102).

**2.2.2.** În paginile celui dintâi tratat academic de istorie a limbii române, Elena Slave prezintă derivarea sufixală latinească, oprindu-se şi la sufixul discutat în prezentul studiu. Aceasta precizează că sufixul *-tura* (*-sura*) se leagă semantic de sufixul *-tus* prin sens, „acesta exprimând capacitatea, iar *-tura*, exerciţiul acestei capacităţi. Astfel, derivatele cu acest sufix s-au folosit ca regim pentru verbele care arată acţiuni: s*criptura dare*, *uenatura facere*. Tot aşa se explică şi faptul că există, în multe cazuri, forme paralele în *-tura* şi *-tio*, precum şi că, alături de numele în *-tura*, există adeseori (în 2/5 din cazuri) nume în *-tor*, *-sor*: *cursor – cursura*, *pictor – pictura*. [...] De la adjective în *-atus*, s-au format denominative în *-atura* (unele cu sens colectiv): *armatura*, *auratura* (Quint.), *corporatura* (Colum.). Prin aceste formaţii, sufixul se întăreşte; el este, din toate sufixele abstracte, cel mai folosit în latina clasică. În latina târzie, sufixul nu e productiv cu valoare abstractă; în cele mai multe cazuri e înlocuit cu *-tio*. În schimb, se formează derivate cu sens concret. La Tertulian, apar cu sens concret formaţii ca: *creatura*, *genitura*, *paratura*, *scriptura*" (Slave 1965, p. 74–75).

**2.2.3.** La rândul său, în urma unei analize etimologice minuţioase, Anna Giacalone Ramat constată că „la presenza in latino di asstrati verbali in *-tu-* constituisce l'anello di congiunzione che ha permesso di inserire un suffisso di bassa produttività da una parte nel sistema verbale cogli aggettivi in *-turus* , dall'altra nel sistema degli astratti deverbali con le formazioni in *-tura*. [...] La formazione degli astratti feminili in *-tura* si sarà sviluppata indipendentemente da *-tus* per ripetizione ed estensione delle caracteristiche di certi modelli, tra il qali verosimilmente andranno posti *natura* «complesso di qualità ereditate dalla nascita» (*natus*), *mercatura* «attività relativa al commercio» (*mercatus*), *cultura* ecc." (Giacalone Ramat 1974, p. 288)[4].

**2.2.4.** Descriind procedeele de formare a unităţilor lexicale latineşti, în cadrul derivării, Dana Dinu are în vedere şi sufixul *-tūrā* (*-sūrā*), care „are aceeaşi origine ca sufixul *-tū-* extins cu sufixul adjectival *-ro-/-rā-*, specializat în formarea deverbală a numelor abstracte feminine cu valoare durativă sau iterativă; substantivele în *-tūrā* (*-sūrā*): *cultūrā*, *statūrā*, *caesūrā*, *apertūrā*, *captūrā*: cu timpul, tipul acesta s-a integrat sistemului verbal ca participiu viitor; foarte multor formaţii în *-tūrā* (*-sūrā*) le corespund nume de acţiune în *-tiō-*, *nātūrā – nātiō* şi nume de agent în *-tor*: *pictūrā – pictor*, *censūrā – censor* etc." (Dinu 2008, p. 114).

**2.2.5.** Chiar dacă nu s-a păstrat un număr important de derivate latineşti în *-tura* (*-sura*, *-ura*) în limbile romanice, sufixul a rămas totuşi productiv (it. *rottura*, fr. *friture* (v.fr. *laidure*), sp. *cobertura*, port. *fechadura*, prov. *arsura*, cat *arsura* etc.), aşa cum era şi în latină (lat. *agricultura*, *fractura*, *scriptura*, *strictura*, *textura* etc.). S-a constatat, de altfel, că „formaţiile romanice se întind de la cea mai veche epocă (1167) până în secolul al XVII-lea [...], iar, din punct de vedere semantic,

[4] Pentru alte informaţii în legătură cu aceste aspecte, a se consulta şi Giacalone Ramat 1975, p. 120–129.

formațiile de tip $X_{\text{bază verbală}}$ + -(*TŪRA*) rămân prea puțin specializate: ele desemnează ‘ceea ce are legătură cu X de o manieră variabilă (în funcție de referenți sau de contextul de utilizare)’ sau ‘acțiunea sau rezultatul unei acțiuni, desemnate de X’. [...] După cum este firesc în cazul substantivelor, formele desemnează adesea rezultatele unei acțiuni (*dorure*), însă acțiunea poate fi prezentă (*arătură*, *borradura*)” (Glessgen 2014, p. 287).

**2.2.6.** În limba română, sufixul în discuție a cunoscut o largă întrebuințare, fiind atestat în texte româneşti vechi atât în structura unor cuvinte moştenite (*arătură*, *arsură*, *făptură*, *legătură*), cât şi în cea a unor cuvinte care s-au format pe tărâm românesc (*adâncătură*, *alergătură*, *cugetătură*, *rumegătură*, *sărutătură* etc.). Realizarea formală prototipică în română este considerată *-ură*, care cunoaşte şi o serie de variante afixale mai apropiate de structura derivatelor latineşti (*-tūrā/-sūrā*), precum *-atură*, *-ătură*, *-etură*, *-itură*, *-otură*, *-tură*, *-(s)ură* (Seche 1962, p. 186, Popescu-Marin 2007, p. 199), a căror variație se explică prin ataşarea la bazele derivative, în special verbale. În bună măsură, în perspectivă semantică, derivatele continuă semantismul din latină, exprimând acțiunea, rezultatul acțiunii, obiectul acțiunii, mijlocul prin care se realizează acțiunea, calitatea, starea, locul unde s-a petrecut acțiunea (Popescu-Marin 2007, p. 205–206).

De asemenea, există şi un număr important de împrumuturi latino-romanice ce au pătruns în urma proceselor de reromanizare a limbii române[5] sau de neologizare recentă. Acestea nu sunt considerate creații interne, dar, în structura lor, poate fi identificat sufixul descris în paragrafele anterioare (Seche 1962, p. 188): *agricultură*, *aventură*, *curbură*, *candidatură*, *conjunctură*, *creatură*, *dictatură*, *investitură*, *legislatură*, *miniatură*, *mixtură*, *structură*, *temperatură* etc.

## 3. AFIXUL LATINESC *-TŪRA* PRE FIREA LIMBII ROMÂNE

**3.1.** În vederea analizei propriu-zise, într-o primă etapă, am inventariat toate cuvintele latineşti derivate cu sufixul supus analizei (sau variantele afixale), constituind astfel microcorpusul investigativ, ce cuprinde un număr de aproximativ 160 de unități lexicale, dintre care cele mai numeroase sunt derivatele în *-tura* (peste 100), urmate de cele în *-sura* şi în *-ura*.

**3.1.1.** În mod normal, ne-am fi aşteptat ca Teodor Corbea să fi echivalat derivatele latineşti analizate tot printr-un derivat cu sufixul moştenit (*-tură*), însă nu întotdeauna recurge la această modalitate, ci doar într-o proporție moderată: **apertura, g.f.** deşchizătură; **caeratura, g.f.** ceruitură; **ceratura, g.f.** ceruitură (var.); **consitura, g.f.** sămănătură; **limatura, g.f.** pilitură; **lotura, g.f.** spălătură; **paritura, g.f.** născătură; **pictura, g.f.** zugrăvitură; **positura, g.f.** pusătura, aşezătură; **raptura, g.f.** răpitură; **ruptura, g.f.** ruptură; **salitura, g.f.** sărătură;

[5] Unele pot fi considerate germanisme sau rusisme, întrucât au echivalente în limbile germană şi rusă (Seche 1962, p. 188).

**saltura, g.f.** jucătură, dănțuitură; **scalptura, g.f.** râcăitură, scobitură; **scriptura, g.n.** scriptură; **sectura, g.f.** tăietură; **signatura, g.f.** pecetluitură, însămnătură; **vinctura, g.f.** legătură; **rasura, g.f.** tunzătură, răsătură; **scissura, g.f.** tăietură, despicătură; **tonsura, g.f.** tunsură, răsătură.

**3.1.2.** În economia corpusului întocmit *ad-hoc*, sunt numeroase însă seriile de derivate sinonimice mixte, conținând cel puțin sufixul *-tură* şi un alt(e) derivat(e) afixal(e) cu acelaşi semantism (abstract): **auratura, g.f.** aurime, aurătură; **coctura, g.f.** hiiarbere, hiertură; **creatura, g.f.** ființă plăzmuită, plăzmuitură; **decoctura, g.f.** hiertură, hiiarbere; **factura, g.f.** facere, făptură; **formatura, g.f.** formăluitură, obrăzâre, înfigurare; **genitura, g.f.** naştere, născătură; **grassatura, g.f.** jăfuitură, tâlhărime; **stellatura, g.f.** înlelătură, facere; **structura, g.f.** ziditură, clăditură, grămadă, alcătuială; **sutura, g.f.** coasere, cusătură, cârpire; **textura, g.f.** țăsătură, pânzărie; **unctura, g.f.** unsoare, unsătură; **volatura, g.f.** zburare, zburătură; **assessura, g.f.** vedeare, şezătură lângă dâns; **immissura, g.f.** slobozâtură înlăuntru, cârpire înlăuntru, peatec; **salsura, g.f.** sărătură, unealtă sărată; **sartura idem quod sarritura** grăblătură, prăşire, plivire, curătură, curățâtură; **unctura, g.f.** unsoare, unsătură; **volatura, g.f.** zburare, zburătură; **assessura, g.f.** vedeare, şezătură lângă dâns.

**3.1.3.** Sufixul latinesc a fost echivalat în schimb şi prin alte afixe, dominante fiind cele din structura unor infinitive lungi şi care alcătuiesc seria sufixală *-are/-iare*, *-ere/-eare*, *-ire/-âre*, urmate sau nu de modificatori adverbiali în cadrul unor grupuri nominale (GALR, vol. II, p. 74–75) şi de grupuri prepoziționale (*ibidem*, p. 124): **carptura, g.f.** rumpere; **adplumbatura, g.f.** plumbuire; **alitura, g.f.** hrănire; **alligatura, g.f.** legare spre (ceva); **applumbatura, g.f.** îmbinare de plumb; **armatura, g.f.** armare; **caelatura, g.f.** tăiare; **comestura, g.f.** mâncare, mâncare dempreună; **conciliatura, g.f.** împăcare; **conjunctura, g.f.** împreunare întruna; **consutura, g.f.** coasere împreună; **curvatura, g.f.** strâmbare; **desultura, g.f.** fugire jos; **domitura, g.f.** îmblânzâre; **effractura, g.f.** frângere afară; **gladiatura, g.f.** hărțuire; **ligatura, g.f.** legare; **molitura, g.f.** măcinare; **plumbatura, g.f.n.** plumbuire; **politura, g.f.** curățire împodobițeaşte; **quadratura, g.f.** facere în patru săvârşiri, în patru unghiuri; **quaestura, g.f.** țânearea de avuție; **sculptura, g.f.** cioplire de chipuri; **tinctura, g.f.** văpsâre; **admissura, g.f.** slobozire de naştere şi vreame; **caesura, g.f.** tăiarea leamnelor, tăiare; **circumcisura, g.f.** împrejur-tăiare; **circumfossura, g.f.** săpare împrejur; **clausura, g.f.** încuiare; **commissura, g.f**. dempreună închieiare; **conscissura g.f.** tăiare; **fossura, g.f.** săpare; **fusura, g.f.** turnare.

**3.1.4.** În strânsă legătură cu tipul anterior, sunt şi unele tâlcuiri prin serii/perechi sinonimice care nu conțin niciun cuvânt derivat cu sufixul *-tură*, dar care sunt uneori determinate de modificatori adverbiali în cadrul grupului nominal sau de un grup prepozițional (*supra*, GALR, vol. II, p. 74–75 şi 124): **agricultura, g.f**. măierişug, plugărie, arare, sămănare; **captura, g.f.** apucare, prindere; **confectura, g.f**. isprăvire, aşezare; **conjectura, g.f.** gâcire, sămăluire, socotire, păreare; **carptura, g.f.** rumpere; **confectura, g.f**. isprăvire, aşezare; **conjectura, g.f.** gâcire, sămăluire, socotire, păreare; **cultura, g.f.** lucrare, cinstire; **curatura, g.f.** grijire, purtare de

grije; **fartura, g.f.** împleare, îngrăşare; **flatura g.f.** hiiarbere întruna, aprindere; **fœtura, g.f.** fătare, sporire, fiinţă; **fractura, g.f.** frângere, strâcare; **fultura, g.f.** răzmare, proptire; **jactura, g.f.** pătâre de pagubă, păgubire; **impostura, g.f.** viclesug, mahlerie, viclenire; **insultura, g.f.** îmbăsăoare, întărâtăciune; **literatura, g.f.** începutul grămăticirei, dieciei; **litura, g.f.** şteargere afară, tragere dincolo; **mercatura, g.f.** neguţătorie, târguire; **pistura, g.f.** meşterşug de pită, măcinare, pisare, frângere de grâu, coacere de pită; **præfectura, g.f.** vătăşie, ţâneare de cinste, postelnicie; **praepositura, g.f.** înainte umblare, postelnicie; **prætura, g.f.** eparhie, ţâneare de cinste, domnie, judeciia ţărei; **sarritura, g.f.** plivire, prăşire cu grebla; **sepultura, g.f.** îngropare, pogrebanie; **statura, g.f.** starea trupului, statul; **stratura, g.f.** presărare, aştearnere; **striatura, g.f.** brezdişoară, dunguliţă în stâlpul cel ghizdav scobit; **succusatura, g.f.** scuturare, zdrobire, trântire; **sutura, g.f.** coasere, cusătură, cârpire; **temperatio, g.f.** măsurare, trăire cu măsură; **tortura, g.f.** năcăjire, chinuire, scripţire, căznire; **tritura, g.f.** îmblătire, zdrobire, frângere; **vectura, g.f.** ducere, simbrie de corabie sau de car, chirie; **vellatura, g.f.** povăţuire de car; **aggressura, g.f.** grohnire, tâlhărie; **censura, g.f.** ispitire, slujbă de ispitit; **concisura, g.f.** tăiare, dempreună cădeare; **cursura, g.f.** alergare, fugire; **divisura, g.f.** împărţâre, aleagere; **mensura, g.f.** măsură, cumpănă; **pressura, g.f.** călcare, împresurare, năcăjire, silire; **suspensura, g.f.** spânzurare, acăţare sus; **versura, g.f.** întoarcere, înturnare, plătirea datoriei cu banii luaţi împrumut; **flexura, g.f.** plecare, strâmbare, cocârjire.

**3.2.** Diversitatea sinonimică din epocă a fost observată şi de către autorii ILRV, care precizează că, printre caracteristicile limbii vechi, se numără „folosirea unor serii sinonimice (cu doi sau mai mulţi termeni), alcătuite, de cele mai multe ori, din derivate cu (sufixe diferite, de la aceeaşi temă) sau din derivate (cu sufixe, cu prefixe sau regresive) şi cuvinte formate prin schimbarea categoriei gramaticale” (ILRLV 1997, p. 226)[6].

**3.3.** Există însă şi situaţii în care substantivele latineşti în *-tura* sunt echivalate cu derivate pe tărâm românesc cu sufixe abstracte (Seche 1962, p. 191–196): *-(ăr)ie*, *-(i)ală*, *-iciune*, *-inţă*, *-ime*, *-oare*, *-şug*, altele decât *-(t/s)ură* sau cele din structura infinitivelor lungi, integrate sau nu în serii/perechi sinonimice: **dictatura, g.f.** vrednicia dictatorului; **fissura, g.f.** *crăpăciune*; **insultura, g.f.** îmbăsăoare, *întărâtăciune*; **coactura, g.f.** *silinţă*; **textura, g.f.** ţăsătură, *pânzărie*; **auratura, g.f.** *aurime*, aurătură; **grassatura, g.f.** jăfuitură, *tâlhărime*; **agricultura, g.f**. *măierişug*, plugărie, arare, sămănare; **insultura, g.f.** *îmbăsăoare*, *întărâtăciune*.

**3.4.** O altă caracteristică a glosărilor de dicţionar este reprezentată de menţionarea aproape constantă a demonstrativului de identitate *idem* (‘acelaşi, acelaşi lucru’), autorul preferând să nu mai ofere echivalarea în limba română (cu rare excepţii: **redemptio, g.f.** răscumpărare, schimbare/**redemptura, g.f.** răscumpărătură,

[6] A se vedea şi analiza seriilor sinonimice pe care o realizează Florica Dimitrescu (1995, p. 52−64), având ca punct de plecare *Palia de la Orăştie*.

ducere iarăş a moşiei altuia îngăduite, luarea; **concussio,** g.f. scuturare, batere împreună; **concussura, pro concussione utimur**; **mensura, g.f.** măsură, cumpănă/**mensuratio, g.f.** măsurare; **scissio, g.f.** tăiare, despicare/**scissura, g.f.** tăietură, despicătură) şi să le limiteze la trimiterea la un alt termen învecinat din dicţionar cu semnificaţie asemănătoare, în general din aceeaşi familie lexicală latinească şi derivat cu un alt afix: **castratio, g.f.** jugănire/**castratura, g.f. idem**; **conflatio, g.f.** suflare împreună, împreună vărsare, turnare/**conflatura, g.f. idem**; **dicatio, g.f**. svinţire, poclonire, închinare/**dicatura, g.f. idem**; **incisio, g.f.** tăiare/ **incisura, g.f. idem**; **indicatio, g.f.** spunere afară, vestire afară, cinstire/**indicatura, g.f. idem**; **intertrimentum, g.n.** păţâre de pagubă/**intertritura, g.f. idem**; **junctio, g.f.** încleştare/**junctura, g.f. idem**; **matersatio, g.f.** gătirea materiilor spre clădit/**materiatura, g.f. idem**; **mistio, g.f.** amestecare, turburare/**mistura, g.f. idem**; **pario, -onis antiquis idem quod paritura**; **plicatio/plicatura, g.f. idem**; **sarritura, g.f.** plivire, prăşire cu grebla; **sartura idem quod sarritura** grăblătură, prăşire, plivire, curătură, curăţâtură/**versura, g.f.** întoarcere, înturnare, plătirea datoriei cu banii luaţi împrumut/**vorsura, g.f. idem quod versura**; **vulsio, -onis, g.f.** zmulgere, ciupire, rumpere/**vulsura, g.f. idem**; **philura, g.f.** coaja cea dinlăuntru a teiului, pă care au scris cei de demult; iarăş: hârtie/**philyra, g.f. idem.**

**3.5.** În DLVI, precum în dicţionarul-model al lui Albert Szenci Molnár sau în alte dicţionare latineşti, se păstrează o serie de perechi sinonimice latineşti *-tura*/*-mentum*, *-tura*/*-tio*, chiar dacă sufixele din structura lor sunt cvasisinonime: **castratio, g.f.** jugănire/**castratura, g.f. idem**; **conflatio, g.f.** suflare împreună, împreună vărsare, turnare/**conflatura, g.f. idem**; **dicatio, g.f**. svinţire, poclonire, închinare/**dicatura, g.f. idem**; **indicatio, g.f.** spunere afară, vestire afară, cinstire/ **indicatura, g.f. idem**; **intertrimentum, g.n.** păţâre de pagubă/**intertritura, g.f. idem; junctio, g.f.** încleştare/**junctura, g.f. idem**; **matersatio, g.f.** gătirea materiilor spre clădit/**materiatura, g.f. idem**; **mistio, g.f.** amestecare, turburare/**mistura, g.f. idem**; **pario,-onis antiquis idem quod paritura**; **plicatio/plicatura, g.f. idem**; **redemptio, g.f.** răscumpărare, schimbare/**redemptura, g.f.** răscumpărătură, ducere iarăş a moşiei altuia îngăduite, luarea; **sartura idem quod sarritura** grăblătură, prăşire, plivire, curătură, curăţâtură; **vehia, g.f. plaustrum olscorum lingua, unde vehiare pro vehere, vehiatura pro vectura, Sipont.** car de povară.

**3.6.** În glosările derivatelor latineşti în *-tura*, rareori Teodor Corbea face apel la parafrază sau la explicaţii complementare, în strânsă dependenţă de centrul de grup nominal (GALR, vol. II, p. 74–75): **ospratura, g.f. vocabula fictum a Graeco** împreună culeagere a sămănăturei ceii mărunte; **pollinctura, g.f.** purtarea de grijă a îngropărei mortului; **projectura, g.f.** postăvioară scândurită pă păreate, care ploaia de pre păreate sau de pre zâd o lapădă mai înainte; **redemptura, g.f.** răscumpărătură, ducere iarăş a moşiei altuia îngăduite, luarea; **strictura, g.f.** scânteaia hierului înfocat, când să loveaşte cu ciocanul.

**3.7.** În ceea ce priveşte semnificaţia unităţilor lexicale derivate latineşti tălmăcite de Teodor Corbea şi inventariate în corpus, reiese că acestea, în general, exprimă o acţiune, rezultatul unei acţiuni sau obiectul acesteia, însă nu sunt excluse şi alte înţelesuri pe care le pot dobândi în context, în funcţie şi de sensul verbului-bază, antrenat în procesul derivativ (de pildă, **coactura, g.f.** *silinţă*– exprimă o acţiune, iar **confectura, g.f**. *isprăvire*, *aşezare* – au un sens rezultativ).

**3.8.** Referitor la echivalarea prin cuvinte nederivate sau grupuri nominale ori prepoziţionale, aceasta nu este semnificativă în economia dicţionarului. Cele câteva unităţi lexicale alese de Teodor Corbea pentru tălmăcirea cuvintelor (unele obţinute prin schimbare de valoare gramaticală) sunt reperate în perechile ori seriile sinonimice oferite pentru limba română. Prioritizarea derivării de către cărturarul braşovean poate fi pusă aşadar pe seama tiparului derivativ latinesc care presupunea o tălmăcire tot printr-un derivat (**apparitura, g.f.** *slujbă* orăşenească; **assatura, g.f. *ş**tiuc* de pecie sau de friptură; **corporatura, g.f.** *statul* trupului; **literatura, g.f.** începutul grămăticirei, dieciei; **scriptura, g.n.** scriptură; iarăş: simbrie, *dajde* de vad, de câmp; **sectura, g.f.** tăietură; **item**: *gaură* de supt pământ; **statura, g.f.** starea trupului, *statul*; **immissura, g.f.** slobozătură înlăuntru, cârpire înlăuntru, *peatec*).

## 4. ÎN LOC DE CONCLUZII

**4.1.** Observarea particularităţilor privitoare la structurarea informaţiei de ordin lexical şi semantic, identificate în coloanele dicţionarului investigat, vizând redarea în limba română a substantivelor latineşti în *-tura* şi prezentate în paginile de mai sus, dovedeşte că Teodor Corbea a fost un bun cunoscător nu numai al limbii române, ci şi al limbii latine. De fiecare dată, acesta a reuşit să ofere soluţii de echivalare lexicală şi, implicit, sufixală neaşteptate, însă întotdeauna în acord cu posibilităţile sistemului limbii române.

Implicarea culturală şi vastele cunoştinţe ale eruditului transilvan i-au permis acestuia să valorifice ca nimeni altul în epocă bogăţia de cuvinte a limbii române, integrând o bună parte dintre acestea în filele *vorbarului* său, rămas neegalat până în veacul al XIX-lea.

**4.2.** Chiar dacă, prin acest demers, am ilustrat punctual o parte din dinamica lexicală internă a dicţionarului, am putut constata multitudinea procedeelor de echivalare folosite de autor, dintre care se detaşează sinonimia afixală şi cea lexicală. Precum în scrierile predecesorilor sau în cele ale contemporanilor săi, se observă „o dorinţă expresă de variere a lexicului, în condiţiile în care limba epocii oferea diverse modalităţi de creare a unor cuvinte noi, menite să acopere, de cele mai multe ori, noţiuni abstracte” (ILRLV 1997, p. 226).

# ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

a) Surse

DLVI = Teodor Corbea, *Dictiones latinæ cum valachica interpretatione*. Ediție, vol. I. Studiu introductiv, note şi textde Alin-Mihai Gherman, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001.

b) Dicționare

DLU = Albert Szenci Molnár, *Dictionarvm latinovngaricvm opus novum et hactenvus nvsqvam editvum;Item vice versa: dictionarivm vngaricolatinvm, in quo praeter dictionvm vngaricvm interpretationem latinam*, Noribergae, Procurante Elia Hvterro Germano (ediție anastatică ulterioară: Budapest, Akadémiai Kiadó), 1990 [1604].

DVL = *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicționar al limbii române*. Studiu introductiv, ediție, indici şi glosar de Gh. Chivu, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2008.

ILV = *Institutiones linguae Valachicae. Prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină*. Ediție critică de Gheorghe Chivu. Revizia şi traducerea textului latin de Lucia Wald, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2001.

LM = *Il „Lexicon Marsilianum", dizionario latino-romeno-ungherese del sec. XVII*. Ediție de Carlo Tagliavini, Bucureşti, Editura Cultura Națională, 1930.

c) Tratate, studii, articole

Benkő 1984 = Samu Benkő, *Permanență şi devenire. Studii de istoria culturii*. În românește de T. Z. Paskuy, Bucureşti, Editura Kriterion, 1984.

Benveniste 1948 = E. Benveniste, *Noms d'agent et noms d'action en indo-européen*, Paris, Éditions Adrien Maisonneuve, 1948.

Chircu 2019a = Adrian Chircu, *Echivalarea derivatelor latineşti în* ***-mentum*** *în limba română veche. Observații asupra* ***Dictiones latinae cum valachica interpretatione***, în „Studii şi cercetări de onomastică şi lexicologie (SCOL)", XII, 2019, nr. 1–2, p. 165–176.

Chircu 2019b = Adrian Chircu, *Echivalare şi variație afixală în limba română veche. Corespondentele româneşti ale sufixului latinesc* ***-tio***, ***-tionis***, *în* ***Dictiones latinæ cum valachica interpretatione***, în LR, LXVIII, 2019, nr. 2, p. 185–199.

Chivu 2019 = Gh. Chivu, *Terminologie lingvistică într-un lexicon de la sfârşitul veacului al XVII-lea*, în idem, *Limbă şi cultură. Studii de istorie a limbii române literare*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2019, p. 88−93.

CL = „Cercetări de lingvistică", Cluj-Napoca, I–XXXVIII, 1956–1993.

Crețu 1905 = Gr. Crețu, *Cel mai vechi dicționar latino-românesc de Todor Corbea* (*Manuscript de pe la 1700*) (extras), Bucureşti, Tipografia „Voința Națională", 1905.

Dimitrescu 1995 = Florica Dimitrescu, *Dinamica lexicului românesc. Ieri şi azi*, Cluj-Napoca, Bucureşti, Editurile Clusium şi Logos, 1995.

Dinu 2008 = Dana Dinu, *Lexicologia limbii latine*, Craiova, Editura Universitaria, 2008.

DR, s.n. = „Dacoromania", serie nouă, Cluj-Napoca, I, 1994–1995 şi urm.

GALR = *Gramatica limbii române*, vol. I. *Cuvântul*, vol. II. *Enunțul*. Tiraj nou, revizuit, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2008.

Gherman 2000–2001 = Mihai Gherman, *Lexicografie şi gramatică în dicționarul lui Teodor Corbea*, în DR, s.n., V–VI, 2000−2001, p. 161–164.

Gherman 2004a = Mihai Alin Gherman, *Aspecte umaniste în cultura românească veche*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2004.
Gherman 2004b = Alin-Mihai Gherman, *Literatura română din Transilvania între preiluminism şi preromantism*, Cluj-Napoca, Casa Cărţii de Ştiinţă, 2004.
Gherman 2010 = A.-M. Gherman, *Un umanist român: Teodor Corbea*, Cluj-Napoca, Casa Cărţii de Ştiinţă, 2010.
Gherman 2014 = Mihai Alin Gherman, *Repères culturels et linguistiques en marge du dictionnaire latin-roumain de Teodor Corbea*, în DR, s.n., XIX, 2014, nr. 2, p. 48–59.
Glessgen 2014 = Martin Dietrich Glessgen, *Lingvistica romanică. Domenii şi metode în lingvistica franceză şi romanică*. Cuvânt-înainte şi traducere de Alexandru Gafton, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2014.
Giacalone Ramat 1974 = Anna Giacalone Ramat, *I derivati latini in* ***-tūra***, Milano, Instituto Lombardo di Scienze e Lettere, 1974.
Giacalone Ramat 1975 = Anna Giacalone Ramat, *Probleme der lateinischen Wortbildung. Das Suffix* ***-tūra***, în Helmut Rix (Hrsg.), *Flexion und Worthbildung. Acten der V. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft, Regensburg, 9–14 September 1973*, Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1975, p. 120–129.
ILRLV = Ion Gheţie (coord.), *Istoria limbii române literare. Epoca veche* (1532–1780), Bucureşti, Editura Academiei Române, 1997.
IR = Virgil Cândea, Constantin Rezachevici, Nicolae Edroiu (coord.), *Istoria românilor*, vol. V. *O epocă de înnoiri în spirit european* (*1601–1711*/*1716*). Ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2012.
IT = Ioan-Aurel Pop*et alii* (eds), *Istoria Transilvaniei*, vol. II. *De la 1541 până la 1711*, Cluj-Napoca, Academia Română & Centrul de Studii Transilvane, 2008.
Kelemen 1962 = B. Kelemen, *Cu privire la începuturile lexicografiei româneşti*, în CL, VII, 1962, nr. 1, p. 89–92.
LR = „Limba română", Bucureşti, I, 1952 şi urm.
Nagy 2000–2001 = Levente Nagy, *Confluenţe lexicografice româno-maghiare din secolul al XVII-lea* (*Lexicon Marsilianum şi contele Miklós Bethlen*), în DR, s.n., V–VI, 2000–2001, p. 251–262.
Pavel 2012 = Eugen Pavel, *Arheologia textului*, Cluj-Napoca, Casa Cărţii de Ştiinţă, 2012.
Popescu-Marin 2007 = Magdalena Popescu-Marin (coord.), *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2007.
Seche 1962 = Luiza Seche, *Sufixul* ***-ură*** *(-atură, -ătură, -etură, -itură, -sură, -tură)*, în Al. Graur (coord.), *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, III, Bucureşti, Editura Academiei, 1962, p. 187–196.
Seche 1966 = Mircea Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*, vol. I . *De la origini până la 1880*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1966.
Slave 1965 = Elena Slave, *Derivarea cu sufixe*, în *Istoria limbii române*, vol. I. *Limba latină*, Bucureşti, Editura Academiei, 1965, p. 73–97.
Timotin 2013 = Emanuela Timotin, *Le roumain en deux miroirs: Les mots roumains dans deux dictionnaires bilingues du XVII*$^{e}$ *siècle*, în Emili Casanova, Cesáreo Calvo (eds), A*ctas del XXVI Congreso Internacional de Linguǐstica y Filología Románica – Valencia 2010*, volumen VII, Berlin–Boston, Walter de Gruyter GmbH, 2013, p. 4351–4359.

# LATIN NOUNS ENDING IN *-TŪRA* AND THEIR EQUIVALENTS IN OLD ROMANIAN. NOTES ON *DICTIONES LATINAE CUM VALACHICA INTERPRETATIONE*

(*Abstract*)

Our aim in this paper is to describe the ways in which Teodor Corbea, a Romanian Humanist who lived at the end of the 17th century and the beginning of the 18th century, emphasized derivation and synonymic richness in the entries of his dictionary called *Dictiones latinae cum valahica interpretatione*, in his attempt to suggest Romanian equivalents for the Latin suffix *-tūra '-ture'*. The analysis of specific language points is carried out from a lexical point of view. Nonetheless, the author does not exclude other types of interpretation. In support of his research, after having presented the historical and cultural context of the epoch, the author compiles an inventory of derivatives containing the suffix in question, which are analysed in detail. The aim is to identify certain structural or lexical-semantic characteristics, while showing, at the same time, the richness of the Romanian language in times gone by.

**Cuvinte-cheie**: *limba română veche*, *Evul Mediu*, *dicţionar*, *limba latină*, *diacronie*, *vocabular*, *derivare nominală*, *echivalenţă lexicală.*

**Keywords**: *Old Romanian*, *Middle Ages*, *dictionary*, *Latin language*, *diachrony*, *vocabulary*, *nominal derivation*, *lexical equivalence.*

*Universitatea Babeş-Bolyai*
*Facultatea de Litere*
*Cluj-Napoca, str. Horea, 31*
*adichircu@hotmail.com*